

تعدد نتایج مجرمانه در فقه و حقوق کیفری ایران

مسعود بسامی* / اکبر وروایی**

چکیده

یکی از مصادیق تعدد جرم، حالتی است که از رفتار واحد، نتایج مجرمانه متعددی حاصل می شود که از این حالت به تعدد نتیجه تعبیر شده است. این فرض از حیث تقنینی برای اولین بار در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ پیش بینی شده است. رویه قضایی سابقاً فرض مذکور را از مصادیق تعدد اعتباری جرم می دانست ولی قانونگذار کنونی موضوع را از مصادیق تعدد واقعی جرم می داند.

در فقه اسلام، در خصوص تعدد نتیجه، قاعده صریحی وجود ندارد و فقها به صورت موردی در این زمینه بحث کرده اند. اکثر فقها معتقدند چنان چه از رفتار واحدی، نتایج مجرمانه متعددی حاصل شود مرتکب باید برای هر نتیجه مجازات گردد. در حال حاضر با توجه به جدید بودن موضوع، سؤالات متعددی در رابطه با آن وجود دارد، از جمله این که منظور از نتایج مجرمانه چیست؛ چه تفاوتی بین تعدد نتیجه با حالات مشابه آن مانند تعدد عنوانی جرم و تعدد بزه دیده یا موضوع جرم وجود دارد؟

نتیجه این پژوهش بیانگر آن است که بین تعدد نتیجه با تعدد عنوانی جرم به رغم شباهت، تفاوت هایی وجود دارد؛ از جمله آن که در تعدد نتیجه، نتیجه در

* استادیار حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمانشاه، نویسنده مسؤول mbassami1360@gmail.com

** دانشیار حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه علوم انتظامی امین

تاریخ وصول: ۹۳/۱۱/۲۱ - پذیرش نهایی: ۹۴/۹/۱۸

مفهوم مادی آن مد نظر است اما در تعدد عنوانی، نتیجه در مفهوم قانونی آن مد نظر می باشد. همچنین بین تعدد نتیجه با حالتی که موضوع جرم یا بزه دیده متعدد است، رابطه عموم و خصوص مطلق وجود دارد.

کلیدواژه: تعدد اعتباری، تعدد نتیجه، تعدد عنوانی، تعدد بزه دیده

۱- مقدمه

یکی از کیفیات مشدده مجازات ها، تعدد جرم می باشد که به دو نوع تعدد واقعی (مادی) و تعدد اعتباری (معنوی) تقسیم شده است. تعدد واقعی جرم، عبارت است از: «ارتکاب چندین عمل مجرمانه مشخص، بدون آن که بزهدار برای جرم یا جرائم قبلی خود، به محکومیت قطعی کیفری رسیده باشد.» به دلیل اختلاف نظر در مورد مصادیق تعدد اعتباری، ارائه تعریف دقیقی از آن دشوار است؛ با این حال تعریفی که اکثر حقوقدانان با اندکی اختلاف راجع به تعدد اعتباری آورده اند عبارت است از: «ارتکاب رفتار واحد که دارای عناوین مجرمانه متعددی باشد» (حقوق جزای عمومی/ ۲/ ۲۶۵؛ ۳/ ۱۷۵).

دکترین حقوق کیفری در تعدد مادی جرم، بر شدت مجازات مرتکبین عقیده دارند؛ زیرا از دیدگاه حقوقی محض، منطقی است کسی که مرتکب جرائم عدیده ای گردیده که هر یک به تنهایی موجب ضرر و زیان برای جامعه می باشد نسبت به کسی که برای اولین بار مرتکب جرم شده است شدیدتر مجازات شود. قانونگذاران نیز معمولاً از این دیدگاه پیروی نموده، و سیاست کیفری سخت گیرانه ای را در قبال مرتکبین جرائم متعدد اتخاذ نموده اند. بر خلاف تعدد واقعی، در تعدد اعتباری معمولاً عقیده بر تشدید مجازات مرتکبین نمی باشد، زیرا در این حالت، بزهدار واقعاً مرتکب چندین فعل مجرمانه مستقل و مشخص نشده است بلکه تعدد نصوص قانونی وجود دارد، لذا اطلاق لفظ تعدد به آن بر سیل مجاز است.

با توجه به آن چه ذکر شد تفکیک و تشخیص این دو نوع تعدد از یکدیگر، از اهمیت فراوانی برخوردار است به گونه ای که عدم دقت در مسائل مربوط به آن موجبات اعمال کیفر ناروا و مضاعفی را برای بزهکار فراهم می آورد. به دلیل این اهمیت، تاکنون تحقیقات چندی درباره تعدد جرم صورت گرفته است که در هر یک سعی گردیده به سؤالات و ابهامات در رابطه با آن پاسخ دهد. با این وجود، به دلیل وسعت و پیچیدگی مسأله تعدد جرم، باز هم برخی از مباحث مربوط به آن به سکوت یا به اختصار برگزار شده است. یکی از این مباحث، وضعیتی است که «از رفتار واحد، نتایج مجرمانه متعدد حاصل می شود» مانند آن که شخصی با شلیک گلوله باعث جرح دیگری و تخریب مال وی شود؛ یا موردی که شخصی در یک حادثه رانندگی باعث قتل چند نفر می شود. این فرض برای اولین بار در تاریخ حقوق کیفری ایران در تبصره ۱ ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ پیش بینی شده و پیش از آن، فاقد سابقه تقنینی بوده است. البته رویه قضایی کم و پیش با موضوع آشنا بوده و آن را سابقاً از مصادیق تعدد اعتباری می دانست و با «رفتار واحد دارای عناوین مجرمانه متعدد» یکسان می پنداشت؛ لکن در حال حاضر، قانونگذار موضوع را از مصادیق تعدد مادی جرم دانسته است.

جدید بودن موضوع از حیث تقنینی، تغییر موضع قانونگذار در برابر رویه قضایی، و وجود سؤالات و ابهامات چندی در رابطه با موضوع، ضرورت انجام تحقیقی را در این خصوص آشکار می نماید. لذا این پژوهش به دنبال بررسی و پاسخ گویی به سؤالات ذیل می باشد:

- ۱- منظور از نتایج مجرمانه چیست. ۲- شرایط تحقق تعدد نتایج مجرمانه متعدد چه می باشد. ۳- چه تفاوتی بین رفتار واحد دارای نتایج مجرمانه متعدد با رفتار واحد دارای عناوین مجرمانه متعدد وجود دارد. ۴- چه رابطه ای بین تعدد نتایج مجرمانه با تعدد موضوع جرم یا مجنی علیه وجود دارد. ۵- دیدگاه فقه اسلام راجع به رفتار واحد دارای نتایج مجرمانه متعدد چیست؟

۲- تعریف و پیشینه تاریخی

۲-۱- تعریف نتیجه

نخستین موضوعی که در بحث «تعدد نتیجه»، باید به آن توجه داشت مفهوم «نتیجه» است. نتیجه، دو مفهوم دارد: مفهوم مادی از این حیث که پدیده ای مادی است؛ و مفهوم قانونی، از این رو که مسأله ای قانونی است. با وجود تفاوت میان این دو مفهوم، پیوند محکمی میان آنها است که برای تعریف ماهیت نتیجه و احکام آن باید به هر دو توجه کرد (رابطه سببیت در حقوق کیفری/۷۲).

– **مفهوم مادی نتیجه:** حقوقدانان معمولاً رکن مادی جرم را متشکل از چهار جزء رفتار، موضوع، نتیجه و رابطه سببیت می دانند (جرائم علیه اموال و مالکیت/۵۳؛ جرائم علیه اشخاص جنایات/۲۴).

بنابراین، در یک معنا نتیجه، جزیی از رکن مادی جرم است و به عنوان یک پدیده مادی «تغییری است که در عالم بیرونی بر اثر رفتار مجرمانه به وجود می آید». اوضاع بیرونی که پیش از ارتکاب این رفتار به یک گونه معین بوده است پس از ارتکاب، به شکل دیگری در می آید (رابطه سببیت در حقوق کیفری/۷۲)؛ این تغییر از گونه ای به گونه دیگر، مفهوم مادی نتیجه است. در قتل، قربانی پیش از ارتکاب جرم، زنده بوده است، اما پس از ارتکاب فعل مرده است؛ پس مرگ نتیجه قتل است. در سرقت، مال در تصرف مالک قرار داشته است، اما پس از ارتکاب جرم، در تصرف شخص دیگری در می آید؛ پس انتقال، نتیجه سرقت است.

– **مفهوم قانونی نتیجه:** در این معنا، نتیجه یک مسأله قانونی و تجاوز اعمال شده به یک حق یا مصلحتی است که قانونگذار، آن را شایسته حمایت کیفری دانسته است. در این مفهوم می گوئیم که نتیجه قتل، تجاوز به حق زندگی، نتیجه ضرب و جرح، تعدی به حق سلامت جسمانی؛ و نتیجه سرقت، تعدی به ملکیت و تصرف است.

– **نقش داشتن یا نداشتن نتیجه در جرائم:** سؤالی که در این قسمت مطرح می شود آن است که آیا تمام جرائم نتیجه دارند؟ در پاسخ باید گفت که اگر نتیجه را در

معنای قانونی آن بشناسیم باید بگوئیم که همه جرائم، دارای نتیجه هستند، زیرا تجاوز به مصلحت یا حق سزاوار حمایت کیفری، علت جرم انگاری است و بی این تجاوز، جایی برای جرم انگاری نمی باشد. به عبارت دیگر، تمام جرائم اعم از مطلق و مقید، و ناقص و کامل، نظم جامع را بهم زده و ناقض ارزشی از ارزش های مورد حمایت قانونگذار است و به همین دلیل جرم انگاری شده اند، لذا در این مفهوم، تمام جرائم نتیجه دارند.

اما اگر نتیجه را در معنای مادی آن در نظر داشته باشیم، پاسخ به سؤال فوق منفی است. یعنی همه جرائم دارای نتیجه نیستند؛ زیرا هرچند برای تحقق جرم، انجام یک رفتار همواره شرط است ولی مجازات این رفتار همیشه به وقوع نتیجه ای که بزهکار برای اخذ آن تلاش کرده است، منوط نیست. بنابراین، همه جرائم لزوماً از تمام اجزاء رکن مادی برخوردار نیستند. برای مثال، جرائم ناقص مثل شروع به جرم، نیازی به عنصر نتیجه ندارند. به علاوه، برخی از جرائم کامل نیز بدون وقوع نتیجه تحقق می یابند. یعنی حصول نتیجه جزو ساختار رکن مادی آنها نیست بلکه صرف انجام رفتار برای تحقق آنها کافی است، مانند جرم جعل که استفاده از سند مجعول، شرط تحقق آن نمی باشد. به این دسته از جرائم اصطلاحاً «جرائم مطلق» گویند. در مقابل، دسته ای دیگر از جرائم در ساختار رکن مادی خود، عنصر نتیجه را دارند. یعنی وقوع آنها منوط به تحقق نتیجه است (ماده ۱۴۴ ق.م.ا.). لذا صرف انجام رفتار برای تحقق جرم کافی نیست. به این دسته از جرائم در اصطلاح، «جرائم مقید» می گویند؛ مثل جرم قتل که وقوع مرگ، شرط تحقق جرم است و صرف رفتاری مانند ضرب، موجب تحقق آن نمی شود.

جرائم مقید نیز از حیث وقوع نتیجه با یکدیگر متفاوت اند؛ در دسته ای از جرائم مقید مانند سرقت، نتیجه مقارن رفتار حاصل می شود؛ یعنی بین رفتار و نتیجه، وقفه زمانی و مکانی وجود ندارد. ربودن اموال دیگران سبب می شود که شخص بلافاصله از مال خود محروم شود. اما در برخی دیگر مثل قتل هنگامی که رفتار به وقوع

می پیوندد نمی توان مطمئن بود که الزاماً نتیجه مجرمانه نیز پدید خواهد آمد، بلکه ممکن است بین رفتار و نتیجه، وقفه ای در گستره زمان و مکان مطرح شود. چکاندن ماشه تفنگ می تواند به مرگ دیگری در یک سال آینده از زخم گلوله منجر گردد، یا آن که فشردن دکمه ای باعث مرگ دیگری در آن سوی جهان شود (مفاهیم بنیادین حقوق کیفری/۱۱۶).

۲-۲- تعریف تعدد نتایج مجرمانه

قانونگذار در تبصره ۱ ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ چنین مقرر می دارد: «در صورتی که از رفتار مجرمانه واحد، نتایج مجرمانه متعدد حاصل شود طبق مقررات فوق عمل می شود.» چنان که ملاحظه می گردد در این تبصره، مقنن از عبارت «نتایج مجرمانه متعدد» تعریفی ارائه نداده، و فقط در مقام تعیین مجازات مرتکبین، به حکم مندرج در ماده ۱۳۴ ارجاع داده است.

حال منظور از نتایج مجرمانه متعدد در تبصره فوق چیست؟ در پاسخ باید گفت که از لفظ متعدد، همان معنای مصطلح تعدد و تعداد فهمیده می شود؛ یعنی دو بار یا بیشتر. اما منظور از نتایج مجرمانه چیست؟ آیا نتیجه در مفهوم مادی مدنظر بوده است، یا در مفهوم قانونی آن؟ آن چه به نظر می رسد این است که مقصود مقنن از «نتایج مجرمانه» در تعریف فوق، نتیجه در مفهوم قانونی آن نیست بلکه نتیجه در مفهوم مادی آن مورد توجه بوده است. چرا که اگر نتیجه در مفهوم قانونی آن مدنظر بوده باشد بین تعدد عنوانی جرم (ماده ۱۳۱ ق.م.ا.) و تعدد نتیجه، تفاوتی وجود نخواهد داشت؛ زیرا در تعدد عنوانی جرم نیز بر اثر رفتار واحد، چند ارزش یا حق مورد حمایت قانونگذار نقض می شود. به عنوان مثال، شخصی که با جعل اسناد، مال دیگری را می برد، عمل وی از یک سو، موجب تعدی به اموال مردم؛ و از سوی دیگر، موجب سلب اعتماد عمومی نسبت به اسناد می شود؛ در این حالت مصلحت های قانونی متعدد نقض گردیده است اما مورد، از مصادیق تعدد نتایج مجرمانه نیست.

وقتی که نتیجه در مفهوم مادی آن مورد نظر باشد باید گفت که در تعدد نتایج مجرمانه، جزء اول رکن مادی جرم که «رفتار» است واحد بوده، و جزء دیگر رکن مادی که «نتیجه» می باشد متعدد است؛ مانند آن که شخصی با شلیک گلوله ای باعث جرح دیگری و تخریب مال وی شود؛ یا این که با قطع آب، باعث خشک شدن محصول دیگری و تلف شدن حیوانات وی شود.

۲-۳- پیشینه تاریخی

سابقه قانونگذاری قبل از انقلاب هیچ اشاره ای به تعدد نتیجه نداشته و تنها رویه قضایی آن را ساخته و پرداخته بود. برخی از حقوقدانان معتقدند که در قوانین جزایی ایران بیشتر فعل واحد با نتایج متعدد که از جهت عملی مبتلی به دادگاه ها است مورد نظر بوده است اما به فعل واحد دارای عناوین متعدد اشاره شده بود (زمینه حقوق جزای عمومی/۴۵۶).

رویه قضایی قبل انقلاب در کلیه جرائم، در مواردی که فعل واحدی منجر به نتایج مجرمانه متعدد می شد چه این نتایج متعدد، عناوین واحدی داشتند و چه عناوین متعدد؛ موضوع را تعدد اعتباری دانسته و مشمول حکم مندرج در ماده ۳۱ ق.م.ع. می دانست (ماده ۳۱ قانون مجازات عمومی: «هرگاه فعل واحدی دارای عناوین مجرمانه متعدد جرم باشد مجازات جرمی داده می شود که جزای آن اشد است.»)

به عنوان نمونه، در رأی شماره ۱۷۵۲۲-۱۳۲۸/۱۱/۸ دیوان عالی کشور آمده است: «شکستن دندان مصنوعی، تخریب مال غیر محسوب است. پس اگر کسی مشتی به دهان دیگری بزند و در اثر آن دندان مصنوعی مضروب بشکند این فعل واحدی است که دارای دو عنوان که برابر ماده ۳۱ قانون مجازات عمومی مجازات جرمی داده می شود که جزای آن اشد است. ولی اگر مجنی علیه را بزند و مشتی نیز به دهانش بکوبد که در اثر آن دندان مصنوعی از لثه جدا شود مستحق دو مجازات از جهت ایراد ضرب و تخریب مال غیر است» (شرح قانون مجازات اسلامی/۲۱۰/۳).

همچنین شعبه ۵ دیوان عالی کشور در رأی شماره ۱۸۲۱-۱۳۲۶/۱۱/۱۲ اظهار داشته است: «اگر کسی ضربی به کسی وارد سازد که در نتیجه دفعتاً جرحی به زیر چشم مجنی علیه وارد شده و دندان او نیز بیفتد، در این مورد عرفاً یک عمل محسوب می شود، اگر چه آثار متعددی از آن حاصل شده باشد، و ماده ۲ الحاقی راجع به مواردی است که اصل عمل متعدد باشد، شامل چنین موردی نیست» (مجموعه رویه قضایی قسمت کیفری/۳۲۹).

این رویه شاید در خصوص «فعل واحد دارای نتایج متعدد با عناوین مجرمانه متعدد» قابل پذیرش باشد، چرا که م ۳۱ ق.م.ع. فقط به «فعل واحد دارای عناوین مجرمانه متعدد» اشاره نموده، و به نتایج حاصله اشاره ای نکرده بود، اما در مورد «فعل واحد دارای نتایج مجرمانه متعدد با عنوان واحد»، قابل انتقاد می باشد، زیرا شرط اعمال ماده ۳۱، وجود عناوین مجرمانه متعدد بود، در صورتی که در حالت اخیر عنوان مجرمانه واحد است.

بعد از انقلاب نیز نه در قانون راجع به مجازات اسلامی مصوب ۱۳۶۱ و نه در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰، نص صریحی راجع به تعدد نتیجه مشاهده نشده و فقط مواد قانونی محدودی به صورت پراکنده در باب حدود، قصاص و دیات به نتایج مجرمانه متعدد حاصل از رفتار واحد اشاره کرده بودند که طبق آنها اگر فعل واحد، منجر به صدمات جسمانی یا جانی متعدد می شد مرتکب از حیث پرداخت دیه یا قصاص، حسب مورد مشمول قاعده جمع مجازات ها بود. اما در خصوص تعزیرات اصلاً حکمی خواه صریح و خواه ضمنی وجود نداشت و دادگاه ها در مواردی که با موضوعات و پرونده های تعدد نتیجه مواجه می شدند مانند قبل از انقلاب، مورد را تعدد اعتباری دانسته و با توسل به قاعده مجازات اشد، به حلّ و فصل قضیه می پرداختند.

سرانجام مقنن در سال ۱۳۹۲ در قانون مجازات جدید در تبصره ۱ ماده ۱۳۴ به صراحت در خصوص تعزیرات و در مواد ۳۸۹ و ۵۴۱ و ۵۴۴ در قصاص و دیات، تعدد نتیجه را مورد توجه قرار داده و موضوع را از مصادیق تعدد مادی جرم دانست. در مجموع، تاریخ حقوق ایران شاهد اتخاذ سه نوع سیاست کیفری در قبال تعدد نتیجه بوده است. قبل از انقلاب، تعدد نتیجه در کلیه جرائم از مصادیق تعدد اعتباری بود. بعد از انقلاب تا سال ۱۳۹۲ در حدود و قصاص و دیات، تعدد نتیجه، تعدد مادی محسوب شده، ولی در تعزیرات از مصادیق تعدد اعتباری بود. از سال ۱۳۹۲ با تصویب قانون مجازات جدید، تعدد نتیجه در کلیه جرائم (حدود، قصاص، دیات و تعزیرات)، تعدد مادی محسوب شده است.

۳- شروط تحقق تعدد نتیجه در حقوق کیفری ایران

در این بخش با توجه به تبصره ۱ ماده ۱۳۴ ق.م.ا. به بیان شرایط تحقق تعدد نتایج مجرمانه می پردازیم. تبصره مذکور در تعریف تعدد نتیجه مقرر می دارد: «در صورتی که از رفتار مجرمانه واحد، نتایج مجرمانه متعدد حاصل شود، طبق مقررات فوق عمل می شود.» در شرح تبصره فوق مطالب ذیل قابل ذکر می باشد:

۱- در تعدد نتیجه، مرتکب رفتار واحدی را انجام می دهد: در تعدد نتیجه، مجرم رفتار واحدی را اعم از فعل یا ترک انجام می دهد. بنابراین، تعدد افعال ارتكابی، موضوع را از شمول تعدد نتیجه خارج می نماید.

۲- در تعدد نتیجه، آثار زیانبار متعدد وجود دارد: کلمه «متعدد» در عبارت «نتایج مجرمانه متعدد» حکایت از آن دارد که باید بیش از یک نتیجه زیانبار مجرمانه حاصل شود که این نتایج مجرمانه از یکدیگر مستقل و قابل تشخیص می باشند. نتیجه زیانبار، هر ضرر مادی یا معنوی است که بر جان، مال، عرض، ناموس و آزادی دیگری وارد می شود.

۳- در تعدد نتیجه، تعدد موضوع جرم یا مجنی^۲ علیه وجود دارد: لازمه وجود نتایج متعدد، «تعدد موضوع جرم» یا «تعدد مجنی علیه» می باشد. اما آیا در هر موردی که تعدد موضوع یا مجنی^۲ علیه وجود داشته باشد، تعدد نتیجه واقع شده است؟ مانند حالتی که شخصی با ارائه سند مجعولی، مال چند نفر را ببرد یا با لفظ واحدی به چند نفر توهین کند. در پاسخ باید اظهار داشت که در این مورد، نصی در قانون وجود ندارد ولی به نظر می رسد که در تعدد نتیجه، تعدد موضوع یا مجنی^۲ علیه وجود دارد، اما هر تعدد موضوع و مجنی^۲ علیهی، تعدد نتیجه نیست. به عنوان مثال، کسی که با پرتاب نارنجکی باعث جرح یک شخص و قتل دیگری می گردد (تعدد مجنی^۲ علیه) یا با قطع آب، باعث تلف حیوانات دیگری و خشک شدن محصول وی می شود (تعدد موضوع)، عملش از مصادیق رفتار واحد دارای تعدد نتایج مجرمانه است. در مقابل، تعدد اشخاص ربوده شده در جرم آدم ربایی (ماده ۶۲۱ ق.م.ا.ت.) یا تعدد درخت قطع شده در جرم تخریب (ماده ۶۸۶ ق.م.ا.ت.)، تعدد نتایج مجرمانه محسوب نمی شوند. همان طور که در جرم سرقت، تعدد اموال ربوده شده توسط سارق تعدد نتیجه محسوب نخواهد شد. با این وجود، گاهی تفکیک میان تعدد موضوع و مجنی^۲ علیه با تعدد نتیجه دشوار است.

برخی از حقوقدانان معتقدند که در تعدد موضوع یا مجنی^۲ علیه، فقط یک عنوان مجرمانه وجود دارد؛ مانند آن که شخصی با یک لفظ به چند نفر توهین کند، در حالی که در تعدد نتیجه، تحقق چند عنوان مجرمانه امکان پذیر است (قیاسی، «بررسی وحدت یا تعدد جرم در حالت تعدد نتیجه»/۱۳۶) اما اداره حقوقی قوه قضائیه در این خصوص نظر مخالف داشته و در نظریه مشورتی شماره ۳۹-۱۸/۶/۱۳۹۲ اظهار می دارد: «...در تبصره ۱ ماده ۱۳۴ نتایج متعدد حاصله از فعل واحد مدنظر است مثل این که کسی با یک عبارت به دو نفر فحاشی کند.» (نظریه های مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه/۱۳۹۲).

۴- در تعدد نتیجه، نتایج حاصله ممکن است مشابه یا مختلف باشند. در تعدد نتیجه، گاه نتایج واقع شده دارای یک وصف مجرمانه است، مانند زمانی که یک راننده

به دلیل بی احتیاطی باعث قتل چندین نفر می شود و زمانی نیز نتایج واقع شده دارای چند وصف مجرمانه می باشد، مانند موردی که شخصی با پرتاب نارنجک باعث قتل، جرح و تخریب می شود (رایجیان اصلی، «تحلیلی بر مقررات تعدد جرم و دشواری های آن»/۲۱). قانونگذار در تبصره ۱ ماده ۱۳۴ ق.م.ا. در بیان حکم تعدد نتیجه، فقط عبارت «نتایج مجرمانه متعدد» را بکار برده و در مورد این که نتایج مشابه باشند یا مختلف، تصریحی ننموده است، لذا با توجه به اطلاق عبارت و عدم وجود قرینه باید بر این عقیده بود که نتایج اعم از مشابه و مختلف است. رویه قضایی نیز در آراء متعددی این نظر را تأیید نموده است. به عنوان نمونه در نظریه شماره ۱۴۶۹-۱۳۹۲/۸/۷ اداره حقوقی قوه قضائیه آمده است: «با توجه به اطلاق ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ مقررات آن در تمام جرائم موجب تعزیر اعم از مشابه یا مختلف باید اعمال گردد.»

۵- در تعدد نتیجه، نتایج مجرمانه ممکن است در طول هم، و یا در عرض هم باشند. برخی معتقدند که در تعدد نتیجه، دو جرم حاصله در طول یکدیگر و برخی ناشی از دیگری هستند؛ در حالی که در تعدد موضوع یا مجنی علیه، موضوع یا مجنی علیه در عرض یکدیگر هستند (قیاسی، «بررسی وحدت یا تعدد جرم در حالت تعدد نتیجه»/۱۳۶). مثالی که در رابطه با تعدد موضوع یا مجنی علیه زده اند این است که شخصی با گفتن یک جمله به چند نفر توهین کند و یا با انفجار بمبی، چندین اتومبیل را تخریب نماید و تعدد نتیجه مانند عمل کسی که به واسطه سرقت یا قطع آب، باعث تلف حیوانات دیگری یا خشک شدن محصول وی شود، و یا عمل کسی که با حفاری غیر مجاز باعث تخریب آثار تاریخی شود. این عقیده صحیح به نظر نمی رسد، زیرا اولاً- مبنایی برای آن وجود ندارد، ثانیاً- رویه قضایی در آراء متعدد، وقوع نتایج در عرض هم را تعدد نتیجه دانسته است. به عنوان مثال، در رأی شماره ۱۸۷۷-۱۳۱۹/۶/۱۷ شعبه ۲ دیوان عالی کشور آمده است: «تعدد نتایج حاصله از نزاع موجب تعدد بزه مداخله کنندگان نیست. مثلاً اگر منازعه منجر به قتل چند نفر و ضرب و جرح چند نفر دیگر باشد مثل این است که در اثنای منازعه فقط یک نفر به قتل رسیده است و اگر منجر به

جرح چند نفر و ضرب عده دیگر باشد مثل این است که فقط یک نفر مجروح شده است و مداخله کنندگان در هر مورد فقط به مجازات نتیجه شدید حاصله از نزاع محکوم خواهند شد» (محشی قانون مجازات اسلامی/۳۵۷).

۶- در تعدد نتیجه الزاماً چند ماده از قانون جزا نقض نمی شود. در تعدد نتیجه رفتار ارتكابی ممکن است ناقض چند ماده از قانون جزا باشد و یا این که یک ماده از قانون جزا را بیش از یکبار نقض نماید، مانند رفتار شخصی که با ایجاد حریق باعث آتش گرفتن ساختمان و اموال داخل آن شود، در این حالت عمل فرد ناقض مواد ۶۷۵، ۶۷۶، ق.ا.ت. خواهد بود. اما در مواردی نیز رفتار ارتكابی با آن که نتایج متعدد دارد مواد متعدد از قانون جزا را نقض نکرده است، مانند آن که شخصی با پرتاب نارنجکی باعث قتل چند نفر شود.

۷- تعدد نتیجه، هم در جرائم مطلق و هم در جرائم مقید محقق می شود. برخی از حقوقدانان معتقدند؛ تعدد نتایج مجرمانه، در جرائم مقید مصداق می یابد (تقریرات درس حقوق جزای عمومی/۱۳۸۵) زیرا در جرائم مطلق، حصول نتیجه شرط تحقق جرم نیست و بدون وقوع آن جرم محقق می شو؛ پس وقتی تحقق نتیجه منتفی باشد بحث از تعدد نتیجه به معنی خواهد بود. در مقابل، برخی دیگر از حقوقدانان نظر مخالف داشته و معتقدند که در تعدد نتیجه، بحث از نتایج و آثار خارجی است و موضوع ارتباطی به جرائم مقید که از لحاظ قانونی مقید به نتیجه خاصی هستند ندارد، لذا در جرائم مطلق نیز در مواردی که جرم مطلق منجر به نتیجه مجرمانه ای شود، موضوع محل بحث تعدد نتیجه است، مانند آن که شخصی به تصرف عدوانی ملک دیگری اقدام کند (ماده ۶۹۲ ق.م.ا.ت. تعزیرات) و این کار به از بین رفتن نخل های خرماي باغ او (ماده ۶۸۵ ق.م.ا.ت. تعزیرات) منجر شود (قیاسی، «بررسی وحدت یا تعدد جرم در حالت تعدد نتیجه»/۱۳۸).

رویه قضایی ایران نیز تعدد نتایج مجرمانه را هم در جرائم مقید، و هم در جرائم مطلق قابل تحقق می داند. برای مثال، ترک انفاق جرمی مطلق است، ولی دیوان عالی کشور در رأی وحدت رویه شماره ۳۴-۱۳۶۰/۸/۳۰ چون زیان دیده گان از جرم ترک

انفاق متعدد بوده اند موضوع را مصداق تعدد نتیجه دانسته است. رأی مذکور مقرر می دارد: «نظر به این که نفقه زن و اولاد واجب النفقه که زندگی مشترک دارند و معمولاً یکجا و بدون تفکیک سهم هر یک از آن ها پرداخت می شود، ترک انفاق زن و فرزند از ناحیه شوهر در چنین حالتی ترک فعل واحد محسوب و مستلزم ماده ۳۱ قانون مجازات عمومی است و آثار و نتایج فعل واحد، موجب اعمال مقررات تعدد جرم نخواهد بود.» (البته چنان که خواهد آمد در حقوق کیفری کنونی ایران تعدد آثار و نتایج، موجب اعمال مقررات تعدد جرم خواهد بود.)

همچنین توهین نیز جرمی مطلق است؛ با این وجود، اداره حقوقی قوه قضائیه در نظریه شماره ۳۹-۱۸/۶/۱۳۹۲ اظهار می دارد: «...در تبصره ۱ ماده ۱۳۴ نتایج متعدد حاصله از فعل واحد مدنظر است مثل این که کسی با یک عبارت به دو نفر فحاشی کند.» (نظرات مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه/۱۳۹۲).

در مقابل، رویه قضایی در آرای دیگری تعدد نتیجه را در جرائم مقید محقق دانسته است. برای مثال به چند نمونه از آرای دیوان عالی کشور در این رابطه اشاره می شود:

- آراء شماره ۲۶۶۸-۱۳۱۹/۸/۲۷ و ۹-۱۳۲۲/۸/۵ شعبه ۲ دیوان عالی کشور: «در مورد ماده ۱۷۵ مکرر قانون کیفر عمومی اگر مضروب و مجروح دو نفر باشند نبایستی برای هر یک از ضرب و جرح درباره متهمین کیفر جداگانه معین نمود، زیرا موضوع حکم در حقیقت، یک بزه محسوب می شود که همان دخالت اجمالی متهمان در عمل منتهی به ضرب و جرح می باشد و چنین عملی متعدد نیست تا ماده ۲ الحاقی شامل آن گردد و تعدد نتایج هم در این مورد موجب تعدد عمل نخواهد بود.» (مجموعه رویه قضایی قسمت کیفری/۸۹).

- رأی شماره ۳۵۱/ - ۱۳۲۰/۹/۳۰ شعبه ۲ دیوان عالی کشور: «اگر بی احتیاطی در راندن اتومبیل موجب تصادم با مردی که چند قاطر همراه داشته گردیده و در نتیجه شخص مزبور و قاطرها تلف شوند چنین موضوعی عرفاً یک عمل شناخته می شود و

تعدد آثار و نتایج، موجب تعدد عمل به نحوی که مستلزم تعیین کیفر جداگانه برای هر یک از آن آثار و نتایج باشد نخواهد بود...» (همان/۲۷۶).

آن چه از آراء فوق برداشت می شود این است که رویه قضایی، تعدد نتایج مجرمانه را زمانی محقق می داند که تعدد مجنی علیه (تعدد بزه دیدگان) یا تعدد موضوع جرم وجود داشته باشد، صرف نظر از این که جرم واقع شده، مطلق یا مقید باشد.

۸- تعدد نتیجه با تعدد عنوانی (تعدد معنوی) متفاوت است. بین رفتار واحد دارای عناوین مجرمانه متعدد (موضوع ماده ۱۳۱ ق.م.ا. ۱۳۹۲) با رفتار واحد دارای نتایج مجرمانه متعدد (موضوع تبصره ۱ ماده ۱۳۴ ق.م.ا. ۱۳۹۲) به رغم شباهت، تفاوت هایی وجود دارد که می توان به آنها به شرح ذیل اشاره کرد:

۱- در تعدد عنوانی، نتیجه در مفهوم قانونی آن واقع می شود ولی در تعدد نتیجه، نتیجه در مفهوم مادی آن محقق می شود؛ ۲- در تعدد نتیجه، هر نتیجه مجرمانه مستقل و مجزا از نتیجه دیگر است و در صورت انتفاء یکی، نتیجه دیگر وجود دارد. به عنوان مثال، چنان چه فعل واحدی منجر به قتل شخصی و جرح دیگری شود، در صورت انتفاء جرح، قتل به قوه خود باقی است. اما در تعدد عنوانی جرم در برخی موارد و مصادیق آن، زوال یک وصف مجرمانه موجب زوال عنوان دیگر می شود و با انتفاء یک عنوان، کل جرم از بین رفته و عنوان مجرمانه دیگری باقی نمی ماند. به عنوان مثال، چنان چه فعل واحدی واجد دو عنوان خیانت در امانت و انتقال مال غیر باشد، در صورت زوال انتقال مال غیر، خیانت در امانت نیز منتفی است، زیرا «منتقل نمودن مال غیر» عنصر تشکیل دهنده جرم انتقال مال غیر و خیانت در امانت (به دلیل انتقال مال امانی) است و در صورتی که این عنصر، مفقود باشد هم عنوان مجرمانه انتقال مال غیر از بین می رود، و هم عنوان مجرمانه خیانت در امانت منتفی می گردد؛ ۳- در تعدد عنوانی الزاماً چند ماده (بیش از یک) از قانون جزا نقض می شود در حالی که در تعدد نتیجه همواره این گونه نیست، به نحوی که گاه بیش از یک ماده از قانون

جزا نقض می گردد و گاه یک ماده از قانون جزا نقض می شود؛ ۴- در تعدد عنوانی، عناوین مجرمانه متعدد وجود دارد اما در تعدد نتیجه، گاه عناوین مجرمانه متعدد بوده و گاه واحد می باشند؛ ۵- در تعدد نتیجه، تعدد موضوع جرم یا تعدد مجنی علیه وجود دارد در حالی که در تعدد عنوانی همواره این گونه نیست بلکه گاه تعدد موضوع جرم و مجنی علیه وجود دارد و گاه وجود ندارد؛ ۶- تعدد عنوانی از مصادیق تعدد اعتباری جرم است ولی تعدد نتیجه، از مصادیق تعدد واقعی جرم می باشد.

از مجموع مطالب فوق چنین نتیجه گرفته می شود که بین تعدد عنوانی و تعدد نتیجه، سه رابطه یا سه حالت ممکن است وجود داشته باشد: حالت اول، زمانی است که عمل ارتكابی فقط دارای عناوین مجرمانه متعدد می باشد بدون آن که دارای نتایج مجرمانه متعدد باشد، مانند رفتار شخصی که با ارائه یک سند مجعول، قصد فریب دیگری و بردن مال او را دارد اما در حین ارتكاب دستگیر می شود. حالت دوم، زمانی است که عمل ارتكابی فقط نتایج متعدد دارد بدون آن که عناوین متعدد داشته باشد مانند آن که شخصی با پرتاب نارنجکی باعث قتل دو نفر شود. در فرض اخیر، چند شخص از بزه ارتكابی زیان دیده اند اما عنوان بزه، واحد است که همان قتل می باشد. حالت سوم، آن است که عمل ارتكابی هم عناوین متعدد دارد و هم نتایج متعدد؛ مثل آن که کسی با اسلحه به سمت فردی که در مقابل پنجره ای قرار دارد شلیک کند و در اثر شلیک، شیشه تخریب شده و فرد مورد نظر نیز مجروح گردد. در این فرض، علاوه بر این که نتایج متعدد است عناوین نیز متعدد می باشد. در حال حاضر، فرض اخیر از شمول تعدد عنوانی خارج بوده و از مصادیق تعدد نتیجه می باشد. اما قبل از انقلاب و نیز بعد از انقلاب تا قبل از تصویب قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، موضوع از مصادیق تعدد عنوانی جرم بود.

۴- نظام‌های حقوقی حاکم بر تعدد نتایج مجرمانه

در باب مجازات تعدد نتیجه، بین حقوقدانان وحدت نظر وجود ندارد. عده ای آن را از مصادیق تعدد اعتباری دانسته اند (بررسی تاریخی و تطبیقی قاعده تعدد جرم/۱۷؛ حقوق جنایی/۲۷۵/۲؛ حقوق جزای عمومی/۱۸۱/۳)؛ این عده اظهار می دارند که درست است که از عمل مرتکب نتایج متعددی به دست آمده ولی باید در نظر داشت که مجرم فقط یک فعل انجام داده است و هرگاه یک فعل بیشتر نباشد یک جرم بیشتر نخواهد بود؛ بنابراین اگر نتایج عدیده ای از فعل واحد به وجود آید، در این صورت، مرتکب فعل واحد، جرم واحدی مرتکب شده است (مطالعات عملی و نظری در حقوق جزا/۸). از آن گذشته، لازمه اجرای مقررات تعدد جرم، وجود «مقاصد متعدد» است و حال آن که در این قبیل موارد، فقط یک عنصر معنوی وجود دارد (دوره حقوق جزای عمومی، پدیده جنایی/۱۱۷/۲).

در مقابل، برخی دیگر تعدد نتیجه را از مصادیق تعدد واقعی جرم می دانند (رایجیان اصلی، «تحلیلی بر مقررات تعدد جرم و دشواری های آن»/۲۳؛ قیاسی، «بررسی وحدت یا تعدد جرم در حالت تعدد نتیجه»/۱۴۲)؛ این گروه معتقدند که چون از عمل مرتکب چند جرم بوجود آمده و زیان های متعدد واقع شده است، لذا مجرم باید برای هر نتیجه، یک محکومیت پیدا کند. آنان اضافه می نمایند که در این مورد، نه تنها عدالت رعایت شده، بلکه هر یک از زیان دیدگان می توانند به نوبه خود به تقدیم دادخواست ضرر و زیان مبادرت نموده و خسارت جداگانه مطالبه کنند (دوره حقوق جزای عمومی، پدیده جنایی/۱۱۷/۲). قانونگذار ایران در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ از دیدگاه اخیر پیروی نموده و در تبصره یک ماده ۱۳۴ تعدد نتیجه را تعدد مادی محسوب نموده است. البته سیاست کیفری قانونگذار در خصوص نحوه مجازات مرتکبین رفتار مجرمانه واحد دارای نتایج مجرمانه متعدد، در تعزیرات با حدود و قصاص و دیات متفاوت است. در تعزیرات، قانونگذار سیاست «وحدت مجازات» را اتخاذ نموده است ولی در قصاص و دیات، قانونگذار قائل به «تعدد مجازات» شده است. در مجموع، فرض های ذیل را می توان در باب مجازات تعدد نتیجه متصور شد:

۱- نتایج مجرمانه متعدد همگی از جرائم تعزیری باشند. مانند آن که شخصی با قطع آب باعث خشک شدن زراعت دیگری و تلف حیوانات وی شود. در این فرض مستند به ماده ۱۳۴ و تبصره ۱ آن برای هر نتیجه مجرمانه مجازات تعیین و مورد صدور حکم قرار می‌گیرد، اما فقط یک مجازات اجرا می‌شود که آن مجازات اشد است؛ یعنی مجازات نتیجه مجرمانه ای که نسبت به مجازات سایر نتایج شدیدتر می‌باشد. ماده ۱۳۴ ق.م.ا. مقرر می‌دارد: «در جرائم موجب تعزیر هرگاه جرائم ارتكابی بیش از سه جرم نباشد دادگاه برای هر یک از آن جرائم حداکثر مجازات مقرر را حکم می‌کند و هرگاه جرائم ارتكابی بیش از سه جرم باشد، مجازات هر یک را بیش از حداکثر مجازات مقرر قانونی مشروط به این که از حداکثر به اضافه نصف آن تجاوز نکند، تعیین می‌کند. در هر یک از موارد فوق، فقط مجازات اشد قابل اجرا است و اگر مجازات اشد به یکی از علل قانونی تقلیل یابد یا تبدیل یا غیر قابل اجرا شود، مجازات اشد بعدی اجرا می‌گردد. در هر مورد که مجازات، فاقد حداقل و حداکثر باشد، اگر جرائم ارتكابی بیش از سه جرم نباشد تا یک چهارم؛ و اگر جرائم ارتكابی بیش از سه جرم باشد تا نصف مجازات مقرر قانونی به اصل آن اضافه می‌گردد.»

تبصره ۱: «در صورتی که از رفتار مجرمانه واحد، نتایج مجرمانه متعدد حاصل شود، طبق مقررات فوق عمل می‌شود.»

با توجه ماده فوق و تبصره آن چنان چه از رفتار مجرمانه واحد دو یا سه نتیجه حاصل شود (نتایج مجرمانه از جرائم قابل تعزیر باشند)، دادگاه برای هر یک از آن نتایج مجرمانه، حداکثر مجازات مقرر در قانون برای آن جرم (نتیجه) را تعیین می‌کند. و هرگاه نتایج ارتكابی بیش از سه جرم (نتیجه) باشد، برای هر یک مجازاتی بیش از حداکثر مجازات مقرر قانونی تعیین می‌کند مشروط به این که از حداکثر به اضافه نصف آن تجاوز نکند. در هر یک از موارد فوق فقط مجازات اشد اجرا می‌شود و اگر مجازات اشد به یکی از علل قانونی تقلیل یابد یا تبدیل یا غیر قابل اجرا شود، مجازات اشد بعدی اجرا می‌گردد.

اداره حقوقی قوه قضائیه در نظریه شماره ۷/۹۲/۱۲۰۱ - ۱۳۹۲/۶/۲۰ در مورد «مجازات اشد» مندرج در ماده ۱۳۴ چنین اظهار داشته است: «مراد از مجازات اشد در ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی، شدیدترین مجازات مندرج در حکم می باشد و ضابطه برای تشخیص مجازات اشد در محکومیت های متعدد، مجازات اصلی جرم بدون توجه به آثار تبعی است و در صورتی که مجازات های اصلی یکسان باشد، مجازاتی که آثار تبعی دارد یا آثار تبعی آن بیشتر است مجازات اشد محسوب می گردد و در صورت عدم امکان تشخیص مجازات شدیدتر، با توجه به تبصره ۳ ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی، مجازات حبس ملاک است. بنابراین در تعدد جرائم ارتكابی موضوع ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی اعم از این که جرایم ارتكابی بیش از سه جرم نباشد یا بیش از سه جرم باشد باید بر اساس مقررات این ماده مجازات هریک از جرائم ارتكابی را تعیین نمود و در هر دو حالت، فقط شدیدترین مجازات مندرج در حکم قابل اجرا است.» (نظریه های مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه/۱۳۹۲).

۲- نتایج مجرمانه همگی از جرائم حدی باشند. فرضی که رفتار واحد منجر به نتایج مجرمانه متعددی شود که از جرایم حدی باشند نادر است. به نظر می رسد که فقط یک جرم در این حالت قابل تصور باشد و آن جرم قذف است؛ که در این مورد، تعدد مجازات حدی وجود دارد و مرتکب برای هر نتیجه مجازات می شود. ماده ۲۵۷ ق.م.ا. ۱۳۹۲ در این باره مقرر می دارد: «کسی که چند نفر را به یک لفظ قذف نماید هر کدام از قذف شوندگان می تواند جداگانه شکایت نماید و در صورت صدور حکم محکومیت، اجرای آن را مطالبه کند.»

۳- نتایج مجرمانه همگی مستوجب قصاص باشند، که در این حالت، تعدد قصاص وجود دارد. به موجب ماده ۳۸۹ ق.م.ا. ۱۳۹۲: «اگر به علت یک یا چند ضربه جنایت های متعددی در یک یا چند عضو به وجود آید، حق قصاص برای هر جنایت به طور جداگانه ثابت است و مجنی علیه می تواند در باره بعضی با مرتکب مصالحه نماید، نسبت به بعضی گذشت و بعضی را قصاص کند.»

۴- نتایج مجرمانه همگی مستوجب دیه باشند، که در این فرض مرتکب برای هر نتیجه مجرمانه باید دیه جداگانه پرداخت نماید. ماده ۵۳۸ ق.م.ا. ۱۳۹۲ مقرر می دارد: «در تعدد جنایات، اصل بر تعدد دیات و عدم تداخل آنهاست مگر در مواردی که در این قانون خلاف آن مقرر است.» ماده ۵۴۱ ق.م.ا. نیز مقرر می دارد: «هرگاه در اثر یک ضربه یا هر رفتار دیگر، آسیب های متعدد در اعضای بدن به وجود آید چنان چه هر یک از آنها در اعضای مختلف باشد یا همه در یک عضو بوده ولی نوع هر آسیبی غیر از نوع دیگری باشد و یا از یک نوع بوده و لکن در دو یا چند محل جداگانه از یک عضو باشد، هر آسیب دیه جداگانه دارد.» همچنین به موجب ماده ۵۴۴ ق.م.ا. ۱۳۹۲: «هرگاه در اثر یک یا چند رفتار، منافع متعدد زایل یا ناقص شود مانند این که در اثر ضربه به سر، بینایی، شنوایی و عقل کسی از بین برود یا کم شود، هر یک دیه جداگانه دارد.» از جمله استثنائاتی که دیه جنایات واقع شده با هم تداخل نموده است می توان به مواد ۵۴۵ و ۵۴۶ ق.م.ا. ۱۳۹۲ اشاره نمود.

۵- نتایج مجرمانه برخی مستوجب تعزیر و برخی مستوجب حدّ یا قصاص یا دیه باشد؛ در این فرض، مجازات تعزیری با سایر مجازات های غیر تعزیری جمع می شود. برای مثال ماده ۶۸۹ ق.م.ا. ۱۳۷۵ مقرر می دارد: «... هرگاه حرق و تخریب و سایر اقدامات انجام شده منتهی به قتل یا نقص عضو یا جراحت و صدمه به انسانی می شود مرتکب علاوه بر مجازات های مذکور، حسب مورد به قصاص و پرداخت دیه و در هر حال به تأدیه خسارات وارده نیز محکوم خواهد شد.»

۶- نتایج مجرمانه برخی مستوجب حدّ و برخی مستوجب دیه باشد، در این فرض نیز مرتکب علاوه بر تحمل مجازات حدّی باید دیه را نیز پرداخت نماید. برای مثال، در ماده ۲۳۱ ق.م.ا. ۱۳۹۲ آمده است: «در مورد زنای به عنف و در حکم آن در صورتی که زن باکره باشد مرتکب علاوه بر مجازات مقرر به پرداخت ارش البکاره و مهرالمثل نیز محکوم می شود.»

با توجه به مواد قانونی مذکور، چنان چه شخصی در یک حادثه رانندگی به علت بی احتیاطی مرتکب قتل چهار نفر گردد، باید دیه هر چهار نفر را پرداخت نماید. اما از جهت تعزیر مستند به ماده ۷۱۴ ق.م.ا. ۱۳۷۵ که قتل غیر عمدی به علت تخلفات رانندگی را مستحق شش ماه تا سه سال حبس می داند، و با توجه به ماده ۱۳۴ و تبصره ۱ آن که مقرر می دارد: «هرگاه جرائم ارتكابی بیش از سه جرم باشد دادگاه مجازات هر یک را بیش از حداکثر مجازات مقرر قانونی تعیین می کند مشروط به این که از حداکثر به اضافه نصف آن تجاوز نکند»، مرتکب باید به بیش از سه سال حبس، حداکثر چهار سال و نیم محکوم شود. در تأیید نظر فوق اداره حقوقی قوه قضائیه در نظریه شماره ۷/۹۲/۱۱۳۵ - ۱۳۹۲/۶/۱۶ اظهار داشته است: «ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در تعدد جرائم، وقتی که جرائم ارتكابی بیش از سه جرم باشد، مجازات را تشدید نموده است، مفهوم تشدید مجازات هم این است که از حداکثر مجازات قانونی جرم بیشتر باشد، زیرا تعیین حداکثر مجازات مقرر در قانون در این حالت تشدید محسوب نمی شود، همان طور که در این ماده مقرر شده که هرگاه جرائم ارتكابی بیش از سه جرم باشد مجازات هر یک را بیش از حداکثر مجازات مقرر قانونی مشروط به این که از حداکثر به اضافه نصف آن تجاوز نکند؛ بنابراین، در جرم خیانت در امانت که مجازات قانونی جرم طبق ماده ۶۷۴ قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۵ شش ماه تا سه سال حبس است در مقام اعمال ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی، دادگاه می تواند متهم را حداکثر به مجازات حبس تا چهار سال و نیم محکوم نماید.» (نظریه های مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه/۱۳۹۲).

۵- تعدد نتایج مجرمانه در فقه جزائی اسلام

در فقه اسلام، راجع به تعدد نتایج مجرمانه، قاعده ای که مختص به این موضوع باشد وجود نداشته و فقها به صورت موردی در این زمینه بحث کرده اند. در تعزیرات بحثی وجود دارد که می توان آن را از مصادیق تعدد نتیجه دانست. شهید اول در کتاب

لمعه می فرماید: «اگر کسی گروهی را با یک عبارت قذف کند و همگی با هم خواهان اجرای حدّ بر او شوند، یک حدّ بر او جاری می شود و اگر هر کدام جداگانه و به طور مستقل مطالبه حدّ کنند، برای هر کدام یک حدّ جاری می شود و این حکم درباره تعزیر نیز جاری می شود.» شهید ثانی در شرح قسمت اخیر می فرماید: «پس اگر یک نفر جماعتی را با الفاظ متعدد به گونه ای قذف کند که تعزیر واجب شود، مطلقاً تعزیر او متعدد می گردد، و اگر با لفظ واحدی ایشان را قذف کند، در صورتی که جداگانه مطالبه تعزیر کنند، تعزیر متعدد می شود، و چنان چه یکجا درخواست تعزیر کنند، یک بار تعزیر می شود.» (الروضه البهیه/۱۳/۱۴۳)؛ همچنین ایشان در کتاب مسالک بیان می دارد: مشهور فقها معتقدند که حکم حدّ و تعزیر در این مورد یکی است. تعزیر متعدد می شود به علت تعدد سبب آن، یعنی با بکاربردن الفاظ متعدد برای جمعی، مثل این که به هریک بگوید «فاسق است»، و همین طور است اگر لفظ واحد باشد ولی هریک جداگانه اجرای تعزیر را مطالبه کنند (مسالک الافهام/۱۴/۴۴۴). صاحب جواهر نیز بر همین عقیده هست (جواهر الکلام/۴۲/۴۲۳)؛ به عقیده محقق حلی نیز در این حالت تعزیر متعدد است و اختلاف بین حدّ و تعزیر معنا ندارد (شرائع الاسلام/۳-۴/۴۶۸). شیخ مفید نیز معتقد است که اگر شخصی سبّ کند دیگری را به چیزی که موجب تعزیر است؛ پس اگر توهین شوندگان باهم مطالبه نمایند تعزیر واحد است و اگر به طور مجزا و پراکنده بیایند، شخص برای هر یک به طور جداگانه تعزیر می شود (المقنعه/۱/۷۰۷).

حال اگر توهین به چند نفر با لفظ واحد را مصداق تعدد نتیجه بدانیم می توان گفت که مسأله فقهی فوق راجع به تعدد نتیجه است.

بر خلاف تعزیرات، در قصاص و دیات مصادیق متعددی از تعدد نتایج مجرمانه وجود دارد، مانند آن که کسی ضربه ای بر سر دیگری وارد آورد و باعث شکستن سر وی شود و عقل او را نیز زائل کند. در این حالت که در اثر یک ضربه دو یا چند جنایت پدید آمده است بین فقها اختلاف نظر وجود دارد. فقها در خصوص حالتی که یک ضربه باعث چند جنایت شده باشد سه عقیده متفاوت دارند: تداخل قصاص یا

دیه، عدم تداخل، و قول به تفصیل. مشهور فقها به «عدم تداخل» معتقدند (قواعد فقه جزائی/۴۶۷).

دیدگاه اول: نظریه تداخل - شماری از فقیهان از جمله شیخ طوسی و ابن ادریس

حلی و ابن سعید حلی به تداخل دیات در این حالت معتقدند (نورایی و صادقی، «بررسی فقهی حقوقی جنایات متعدد حاصل از یک ضربه»/۱۸۸)؛ به عنوان نمونه، شیخ طوسی می فرماید: «و من ضرب انساناً علی رأسه ضربه فذهب عقله انتظر به سنه... وإن کان اصابه مع ذهاب عقله شجّه إما موضحة أو مأمومه أو غیرهما من الجراحات، لم یکن فیہ أكثر من الدیه کامله» (النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی/۷۷۱).

مستند نظریه تداخل، صحیحه ابو عبیده است. ابو عبیده از امام باقر(ع) درباره مردی سؤال می کند که با عمود خیمه، یک ضربه بر سر دیگری زده است و سر او را شکافته تا این که ضربه به مغز او رسیده و عقلش زایل شده است. امام می فرماید: «اگر تا یک سال از وقوع ضربه، مجنی علیه نمیرد و عقلش برنگردد، جانی باید یک دیه کامل به دلیل از بین بردن عقل مجنی علیه به او پردازد. ابو عبیده می پرسد: آیا برای شکافتن سر مضروب چیزی بر جانی نیست؟ امام می فرماید: «نه، زیرا جانی یک ضربه زده بود و آن یک ضربه باعث دو جنایت شد؛ در نتیجه او را به جنایت شدیدتر که دیه کامل است ملتزم نمودم. و اگر جانی دو ضربه بزند و دو جنایت به بار آورد جانی را ضامن هر دو جنایت می دانم، هرچه می خواهد باشد، مگر این که از این دو جنایت مرگ باشد که در این صورت، جانی قصاص نفس می شود.» (وسائل الشیعه/۲۹/۳۶۶؛ قواعد فقه جزائی/۴۵۸).

دیدگاه دوم: نظریه عدم تداخل - مشهور فقها در فرض مذکور قائل به عدم

تداخل هستند. شهید ثانی در کتاب مسالک چنین می فرماید: «میان فقها مشهور است که جرم بر عضو و منفعت تداخل نمی کنند؛ مانند آن که دست کسی قطع یا سرش شکسته شود و عقلش از بین برود؛ خواه با یک ضربه باشد یا بیشتر؛ زیرا هر یک از عضو و منفعت، سبب ایجاد دیه است و عوض معینی دارد و تداخل نمی کنند و

تداخل، خلاف اصل است.» (حقوق کیفری اسلام/۵۰۷). مستند مشهور فقها علاوه بر اجماع و اصل عدم تداخل، روایت صحیحه ابراهیم بن عمر است (قواعد فقه جزائی/۴۵۸؛ نورایی و صادقی، «بررسی فقهی حقوقی جنایات متعدد حاصل از یک ضربه»/۱۹۰).

اما روایت ابراهیم بن عمر؛ که در این روایت امام صادق(ع) می فرماید: «امیر مؤمنان درباره مردی که با عصا دیگری را مضروب ساخته و در نتیجه، شنوایی و بینایی و گویایی و عقل و آلت تناسلی او از بین رفته و قدرت جنسی او منقطع شده بود، اما در عین حال زنده بود چنین حکم کردند که شش دیه لازم می شود.» (وسائل الشیعه/۲۹/۲۵۱).

دیدگاه سوم: نظریه تفصیل - برخی دیگر از فقها، هیچ یک از نظرات قبل را به طور مطلق نپذیرفته اند بلکه با وجود شرایطی تداخل را پذیرفته اند و در صورت فقدان شرایط، قائل به عدم تداخل هستند. مستند نظریه تفصیل نیز روایت ابو عبیده است. آیت اله خوئی از روایت مذکور، طولی بودن دو جنایت را استنباط کرده است. منظور از جنایت طولی آن است که یکی ناشی از دیگری و مترتب بر آن باشد. ایشان معتقدند که اگر یک ضربه باعث دو جنایت طولی شود که یکی اخف از دیگری است، دیه اقل در اکثر تداخل می کند؛ اما اگر هر دو جنایت عرضی باشد، یا اگر چه طولی آن هر دو مساوی باشند تداخلی صورت نمی گیرد (مبانی تکمله المنهاج/۲/۳۶۵ و ۳۹۰).

آیت اله مدنی کاشانی نیز معتقدند که اگر دو جنایت ایجاد شده به گونه ای باشد که یک جنایت، سبب ایجاد جنایت دوم شده باشد؛ یعنی جنایت دوم، اثر جنایت اول باشد، در این صورت تداخل دیات درست بوده و جانی موظف به پرداخت تنها یک دیه می باشد؛ در غیر این صورت، هر جنایت مستقل بوده و موجب لزوم پرداخت دیه جداگانه خواهد بود (کتاب دیات/۲۶۵). از میان نظرات فوق، چنان که ذکر گردید قانونگذار جمهوری اسلامی ایران در بحث تعدد نتایج مجرمانه حاصل از رفتار واحد، از نظریه مشهور پیروی نموده، و قائل به جمع مجازات ها می باشد. بنابراین قانون مجازات ایران در بحث تعدد نتیجه منطبق با شرع اسلام می باشد. البته سیاست کیفری قانونگذار در قبال تعدد نتیجه، در تعزیرات با حدود و قصاص و دیات متفاوت است.

در تعزیرات، قانونگذار سیاست «وحدت مجازات» را اتخاذ نموده است ولی در قصاص و دیات، قانونگذار قائل به «تعدد مجازات» شده است. با این وجود، می توان گفت که چون تعزیر در اختیار حاکم است، حاکم (قانونگذار) ایران نظرش بر وحدت مجازات بوده است، لذا بین قانون و شرع در این رابطه نیز مغایرتی وجود ندارد.

نتیجه

در حقوق کیفری کنونی ایران بر خلاف سابق، در جرائم قابل تعزیر چنان چه از رفتار واحدی نتایج مجرمانه متعددی حاصل شود، موضوع از مصادیق تعدد واقعی جرم می باشد و کلیه آثار و احکام تعدد واقعی بر آن بار می گردد. از جمله آن که باید برای هر نتیجه مجرمانه، مجازات مستقلی تعیین شود. البته تسری آثار و احکام تعدد واقعی جرم بر فرض مورد بحث مشروط به آن است که در جرائم عمدی، مرتکب قصد نتایج مجرمانه متعدد را داشته باشد، و یا آن که نسبت به وقوع آنها عالم باشد؛ در غیر این صورت، مرتکب از باب نتایج متعدد مسؤلیت کیفری نخواهد داشت. اما در جرائم غیر عمدی به دلیل آن که قصد مجرمانه، جزء تشکیل دهنده رکن روانی آن نمی باشد لذا عدم قصد مرتکب و یا جهل وی به نتایج حاصله، مانع تحقق مسؤلیت کیفری وی نخواهد بود. در فقه جزائی اسلام نیز فقها در صورتی که از رفتار واحدی، نتایج مجرمانه متعددی حاصل شود موضوع را تعدد واقعی جرم دانسته و قائل به تعدد مجازات مرتکب می باشند.

بین رفتار واحد دارای نتایج مجرمانه متعدد (تعدد نتیجه) با دو حالت دیگر، قرابت نزدیک یا به عبارتی وجوه اشتراک وجود دارد که این امر باعث گردیده است که گاه در تفکیک و تشخیص آنها از یکدیگر اشتباه شود. حالت اول، زمانی است که رفتار واحدی دارای عناوین مجرمانه متعدد می باشد که در اصطلاح، تعدد عنوانی جرم نامیده می شود؛ و حالت دوم، زمانی است که تعدد موضوع جرم یا بزه دیده وجود دارد. در رابطه با تفاوت تعدد نتایج مجرمانه از تعدد عنوانی جرم باید اظهار داشت که

در تعدد نتایج مجرمانه، نتیجه در مفهوم مادی آن واقع می شود اما در تعدد عنوانی، نتیجه در مفهوم قانونی آن محقق می گردد. همچنین در خصوص تفاوت تعدد نتایج مجرمانه با تعدد موضوع جرم یا بزه دیده به نظر می رسد که در تعدد نتیجه، تعدد موضوع جرم یا مجنی علیه وجود دارد، ولی هر تعدد موضوع جرم یا مجنی علیه تعدد نتایج مجرمانه نمی باشد. با این وجود، موضع قانونگذار در این خصوص مبهم بوده و این امر منجر به برداشت های متفاوتی گردیده است. لذا مقنن باید در این خصوص، رفع ابهام نموده و مشخص نماید که آیا تعدد موضوع جرم یا بزه دیده در تمامی موارد از مصادیق تعدد نتیجه است یا خیر؟

منابع

- آقایی نیا، حسین، **جرائم علیه اشخاص** (جنایات)، ج ۲، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۵.
- _____، **تقریرات درس حقوق جزای عمومی**، عنصر مادی جرم، دوره کارشناسی، دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.
- ایرانی ارباطی، بابک، **مجموعه نظرهای مشورتی جزائی**، ج ۱، ج ۳، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۸۸.
- اردبیلی، محمدعلی، **حقوق جزای عمومی**، ج ۳، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۳.
- پیمانی، ضیاء الدین، **بررسی تاریخی و تطبیقی قاعده تعدد جرم**، نشر معاونت پژوهشی مجتمع آموزش عالی قم، ۱۳۷۴.
- جبعی عاملی (شهید ثانی)، **زین الدین بن علی، الروضه البهیة فی شرح اللمعه الدمشقیة**، ترجمه علی شیروانی، ج ۱۳، چ ۴، قم، انتشارات دارالعلم، ۱۳۸۴.
- _____، **مسالك الأفهام الی تنقیح شرائع الاسلام**، ج ۱۴، قم، مؤسسه المعارف الاسلامیه، ۱۴۱۳ق.
- حاجی ده آبادی، احمد، **قواعد فقه جزائی**، چ ۲، انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۹.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن، **وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه**، ج ۲۹، بیروت، مؤسسه آل البیت لإحياء التراث، ۱۴۱۳ق.

- حُسنی، نجیب، **رابطه سببیت در حقوق کیفری**، ترجمه علی عباس نیای زارع، چ ۲، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۶.
- حلی (محقق)، نجم الدین جعفر بن حسن، **شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام**، ج ۴-۳، منشورات رشید، ۱۳۸۶.
- خوئی، سید ابوالقاسم، **مبانی تکمله المنهاج**، ج ۲، نجف، مطبعه الآداب، ۱۹۷۵ م.
- رایجیان اصلی، مهرداد، «**تحلیلی بر مقررات تعدد جرم و دشواری های آن**»، فصلنامه دیدگاه های حقوقی، شماره ۲۸ و ۱۳۸۲، ۲۹.
- زراعت، عباس، **شرح قانون مجازات اسلامی** (بخش تعزیرات)، ج ۳، تهران، انتشارات ققنوس، ۱۳۸۲.
- صانعی، پرویز، **حقوق جزای عمومی**، ج ۲، تهران، کتابخانه گنج دانش، ۱۳۷۲.
- طاهری نسب، یزداله، **تعدد و تکرار جرم در حقوق جزا**، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۸۹.
- طوسی (شیخ الطائفه)، ابو جعفر محمد بن حسن، **النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی**، ج ۲، دار الکتب العربیه، ۱۴۰۰ ق.
- علی آبادی، عبدالحسین، **حقوق جنائی**، ج ۲، چ ۲، تهران، چاپ گیتی، ۱۳۸۵.
- فلچر، جورج پی، **مفاهیم بنیادین حقوق کیفری**، ترجمه سید مهدی سیدزاده ثانی، چ ۲، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۹.
- قیاسی، جلال الدین، «**بررسی وحدت یا تعدد جرم در حالت تعدد نتیجه**»، فصلنامه فقه و حقوق، سال پنجم، شماره ۲۰، ۱۳۸۸.
- گارو، رنه، **مطالعات نظری و عملی در حقوق جزا**، ج ۳، ترجمه ضیاء الدین نقابت، تهران، انتشارات ابن سینا، ۱۳۴۴.
- نوربها، رضا، **زمینه حقوق جزای عمومی**، چ ۱۲، تهران، نشر دادآفرین، ۱۳۸۴.
- **نظریه های مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه**، مندرج در سایت اداره حقوقی قوه قضائیه، ۱۳۹۲.
- نجفی (صاحب جواهر)، محمد حسن، **جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام**، ج ۴۱، بیروت، ۱۹۸۱ م.
- نورا، یوسف؛ صادقی، محمد هادی، «**بررسی فقهی جنایات متعدد حاصل از یک ضربه**»، فصلنامه مطالعات اسلامی (فقه و اصول)، سال چهل و ششم، شماره پیاپی ۹۶، ۱۳۹۳.

- محسنی، مرتضی، دوره حقوق جزای عمومی (پدیده جنایی)، ج ۲، چ ۲، تهران، کتابخانه گنج دانش، ۱۳۸۲.
- محمدی، ابوالحسن، حقوق کیفری اسلام (ترجمه شرائع الاسلام و مسالک الافهام)، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۴.
- مدنی کاشانی، رضا، کتاب دیات، چ ۴، دفتر نشر اسلامی، ۱۴۰۸ق.
- مفید (شیخ مفید)، محمد بن نعمان، المقنعه، ج ۱، انتشارات کنگره جهانی هزاره شیخ مفید، ۱۴۱۳ق.
- متین، احمد، مجموعه رویه قضایی، قسمت کیفری، چ ۲، انتشارات رهام، ۱۳۸۲.
- میرزایی، علیرضا، محشی قانون مجازات اسلامی، چ ۵، ۱۳۸۸.
- میرمحمد صادقی، حسین، جرائم علیه اموال و مالکیت، چ ۹، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۲.

